

MICHAEL CASEY OCSO

## Menihi in smeh

V ljudski predstavi trebušasti frančiškanski pater pogosto nastopa kot veseljak. Menih pa je, po drugi strani, resnejši. Tipičen menih je nič kaj zabavna resnobna figura, odeta v črno, ki čemi v temnem samostanu. Morda je vredno preučiti samostansko tradicijo, da bi ugotovili, ali je res poskusila izničiti tisto najbolj človeško izmed vseh dejavnosti: smeh.<sup>1</sup>

### 1. Sveti Benedikt in njegovo Pravilo

25. oktobra 1964 je papež Pavel IV. posvetil obnovljeno opatijsko cerkev na Monte Cassinu in razglasil svetega Benedikta za zavetnika Evrope. V pridigi je govoril o »elegantni resnobi«, značilni za benediktinski način življenja in tiste, ki so se mu posvetili.<sup>2</sup> Naslikal nam je podobo menihov s črno kapuco, ki se ukvarjajo z veličastnimi obredi slovesne liturgije. Tu vladata resnost in treznost; ničesar lahkomiselnega ni mogoče zaznati.

Sveti Benedikt v svojem Pravilu šestkrat govori o resnobi, *gravitas*.

6.3: »Popolnim učencem je redko dovoljeno govoriti – tudi za dober, svet ali vzvišen pogovor – zaradi resnobi prepovedi govora (*propter taciturnitatis gravitatem*).«

7.60: »Enajsta stopnja ponižnosti zahteva, da če menih spregovori, izreče nekaj razumljivih besed potihoma in brez smeha (*sine risu*), ponižno in v resnobi – in ne naglas.«

---

*Michael Casey OCSO, Monks and Laughter. Prevedla Alenka Koželj.*

22.6: »Vzpodbujajte jih, da drug drugega prekašajo pri Božjem delu, a z vso resnobnostjo in skromnostjo.«

42.11: Nujne kršitve velike tišine »se morajo zgoditi s kar največ resnobnosti (*summa gravitate*) in primerne zmernosti«.

43.2: Vsi naj pohitijo k Božjemu delu, »a z resnobnostjo, tako da nimajo priložnosti za šaljivost (*ut non scurrilitas inveniat fomitem*)«.

47.4: Tisti, ki pojejo ali berejo, morajo to storiti »s ponižnostjo, resnobnostjo in trepetom«.

Iz teh nekaj navedkov lahko razberemo, za kako resno vzdušje si je prizadeval sveti Benedikt. Prostor, kjer je pogovor zelo omejen; menihi niso smeli tekati naokoli, se šaliti ali se izpostavljati posmehu. Vse je moralo biti opravljeno s primerno zbranostjo in redom.<sup>3</sup> Ekscentričnost, izvirnost ali izstopanje so morali biti izključeni, nadomestila pa jih je disciplinirana in skorajda brezimna uniformnost. Domačnost je nadomestila uradnost (63.11-12) in treba je bilo opustiti vsako sled družinske solidarnosti (69.2). Otroke je bilo treba držati na razdalji in z njimi ravnati strogo (63.9). Vsakršna šaljivost (*scurrilitatis*) je bila strogo prepovedana in kaznovana z *aeterna clausura* (6.8).<sup>4</sup> Enako velja za namerno izzivanje smeha ali uživanju v njem (4.53-54), saj je smeh razpoznavno znamenje neumneža (7.59).

Kar se tiče smeha, se rimska družba ni kaj dosti razlikovala od naše, čeprav je bilo, kakor si lahko mislimo, v predmetu njenega humorja nekaj posebnosti.<sup>5</sup> Smeh je najbrž univerzalna značilnost človeške družbe, stranski proizvod življenja v skupnosti. Nemogoče je žgečkati samega sebe. »Ljudje so smešni«<sup>6</sup> in tisti, ki živijo sami, nimajo veliko priložnosti, da bi razvili smisel za humor. Sveti Benedikt, ki je močno poudarjal življenje v samoti,<sup>7</sup> ni trpel veseljačenja in je imel s tistimi, ki jih je privlačilo, kaj malo potrpljenja. Sam ni nikoli živel kot samostanski menih pod oblastjo pravila ali opata. Razvijal se je v samoti in v skupnosti je bil opat. Nič čudnega ni, da so, ko je prevzel vodstvo bližnjega samostana, morda Vicovare, izbruhnili trenja. Na koncu so ga tamkajšnji menihi poskušali umoriti – kar navadno kaže na neodobravanje – in vrnil se je v svoje puščavniško bivališče.<sup>8</sup>

Vse kaže, da se je sveti Benedikt, ko je postal opat drugič, naučil, da mora vodja samostana vzdrževati primerno ravnotežje moči. Uvedel je sistem, v katerem je osnovni način življenja narekovalo pisano pravilo, ki so ga sprejeli vsi, tako da ni bilo žrtev opatovih muh. A strogost pravila je bila omiljena in prilagojena realnemu življenju s posegi živega upravitelja.

Besedilo, uporabljeno kot temelj pravila, ki ga je sestavil sveti Benedikt (tako imenovano »Učiteljevo pravilo«), se je v letih njegovega vodstva neprestano prilagajalo. Končna različica Benediktovega Pravila kaže nekaj sprememb v avtorjevih pogledih. Življenje v skupnosti navadno zgledi ostre robove posameznikove osebnosti in izkušnja nujnosti iskanja kompromisov v skupnostnem življenju navadno omili stroga načela. Če k temu dodamo neprestano branje, kakršno priporoča BP 73, je posameznikovo obzorje nedvomno širše.<sup>9</sup> Poleg tega je brezkompromisnega brata dokaj omehčala njegova sestra Sholastika. Kakor koli že, zdi se, da se je sveti Benedikt v desetletjih omehčal, tako da velja dediščina, ki jo pušča za seboj, za zmerno in človeško.

Nikoli ne bomo vedeli, koliko je sveti Benedikt premagal, kar se zdi značajsko pomanjkanje humorja. Do življenja najbrž nikoli ni imel sproščenega odnosa. A v njegov zagovor moramo povedati, da je Pravilo res vodilo, ne knjiga šal, kakršen je *Philogelos*, ki je nastal v približno istem času. Literarna zvrst Pravila zahteva trezen in enostaven slog. Mišljeno je bilo kot pravno besedilo,<sup>10</sup> čeprav očitno ne dosega meril poklicnega prava.<sup>11</sup> A nikar ne delajmo prenačljjenih sklepov. Ni nujno, da na podlagi pravnega besedila pravilno ocenimo avtorjevo osebnost. Strog zakonodajalec je lahko v prostem času prijeten družabnik. Sveti Benedikt je poleg tega pisal ob zavedanju izročila, ki se je navadno ognilo vsemu, kar ga je odvrčalo od resnosti postavljenih idealov.

## 2. Meniško izročilo

Blagor, ki prinaša tolažbo žalostnim (Mt 5,4; Lk 6,21), je marsikaterega zgodnjekrščanskega pisca privedel k sklepu, da je žalovanje

(*penthos*) nekaj dobrega – nekaj, kar je vredno gojiti.<sup>12</sup> Tolažba in smeh sta nekaj, česar se lahko nadejamo v prihodnjem življenju, ne zdaj. Za zdaj morajo tisti, ki želijo prejeti obljubljeno dobrino, svoje vedenje prilagoditi tako, da bodo delovali kot »žalujoči«. Za to so morali najti vzrok svojega žalovanja, kar je pomenilo, da so jih spodbujali k razvijanju ozaveščanja o lastni grešni zgodovini, k izkustvu bolečine ob spominu (*katanyxis*, *compunctio*), k strahu pred strašnim sodnim dnem, h kesanju in boljšemu življenju. Medtem se je treba izogibati vsemu, kar lahko zmanjša grenkobo tega prizadevanja: zadovoljevanje sebe v vseh oblikah, lenobnost (*akedia*) in smeh. To so lažni nadomestki za eshatološke resnice: če se jim vdajamo, bodo ustavile napredek tistih, ki želijo potovanje proti večnemu življenju vzeti resno.

V skladu s splošnimi nauki cerkvenih očetov, kakršni so Origen, Kapadočani in sveti Janez Zlatousti, so bili najzgodnejši menihi prepričani, da je njihov poklic obžalovanje grehov, kar se izraža z obiljem solz.<sup>13</sup> Uživanje življenja in smeh sta bila znamenje, da se menih ne trudi dovolj resno poboljšati svojega življenja. »Smeš je menihom tuj.«<sup>14</sup> Po drugi strani pa »solze pomenijo odprta vrata v novo življenje, mehčanje duše, jasnost uma«<sup>15</sup>. So najjasnejše znamenje *metanoie*, spreobrnjenja.

O očetu Poemenu so pravili, da je, kadar je sedel in delal z rokami, zaradi solza, ki so mu padale iz oči, vse življenje v naročju nosil krpo.<sup>16</sup> – Brat je vprašal očeta Poemena: »Kaj naj naredim glede svojih grehov?« Starosta mu je odvrnil: »Kdor si želi odveze grehov, bo to dosegel z jokom.«<sup>17</sup> – Kdor joka, nima priložnosti za smeh, v nekaterih primerih pa ga ne trpi niti pri drugih. – Ko je starosta videl nekoga smejati se, mu je dejal: »Pred nebesi bomo morali zagovarjati svoje življenje, ti pa se smejiš?«<sup>18</sup>

Nekdo je videl mladega meniha, kako se smeji, in mu rekel: »Ne smeš se, brat, saj tako odganjaš strah božji.«<sup>19</sup>

Smeh odganja blagoslov žalosti. Smeh ne gradi, ne varuje; uničuje in podira, kar je bilo zgrajeno. Smeh žalosti Svetega Duha, ne koristi duši in kvari telo. Smeh odganja kreposti; ne spominja se smrti in ne razmišlja o kazni.<sup>20</sup>

Je že res, da je strogo zavračanje veselja morda bolj retorično kakor dejansko. Brezkompromisno stanje potrnosti pozna tudi izjeme. Nasmeh je bil dovoljen. »Dobri sveti Dorotej ... je poznal očarljiv pregovor: 'Če se moraš smejati, naj bo tvoj smeh brez zob.'<sup>21</sup> Naslednja zgodba o sv. Antonu kaže, da je bila sprostitev zaželeno celo v puščavi (nemara kot počitek po siceršnjih naporih).

V puščavi je bil divji lovec. Videl je Antona pri razvedrilu s svojimi brati in se zgražal. Anton ga je hotel poučiti, da je treba včasih ustreči bratom, in mu rekel: »Položi puščico na svoj lok in ga napni.« Lovec je storil tako. Anton mu je rekel: »Še bolj napni lok,« in ga je napel. Znova: »Napni ga.« Lovec mu je rekel: »Če ga napnem preveč, se bo zlomil.« Oče Anton mu je rekel: »Enako je z askezo. Če pretiravamo, se bodo bratje zlomili. Zato je včasih treba popustiti bratom.« Ko je lovec to slišal, se je zamislil. Obogaten s starčevo modrostjo, je odšel. Bratje pa so se okrepljeni vrnili v svoje bivališče.<sup>22</sup>

Vendar pa je v *Kratkih pravilih* svetega Bazilija Velikega in v Rufinusovi latinski različici, ki jo je sveti Benedikt poznal, odnos do smeha nedvoumen.

Ker Gospod obsoja tiste, ki se zdaj smejijo, je jasno, da za ver-  
no dušo nikoli ni časa za smeh, še posebno zato ne, ker bi morali  
žalovati in neprestano objokovati številne, ki kršijo postavo in s  
tem žalijo Boga in umirajo v svojih grehih.<sup>23</sup>

V *Daljšem pravilu*, v katerem sveti Bazilij piše o samonadzoru (*enkrateia*), pove o tem še nekaj več.

Nujno je tudi, da smeh nadzorujemo. Tudi to, čeprav se mno-  
gim zdi nepomembno, od asketa zahteva veliko budnosti. Kajti če  
nas premaga nezajezljiv in nenadzorovan smeh, je to znamenje  
nezmernosti, nesposobnosti krotjenja čustev in pomehkužene duše,  
ki je ne brzda strog razum. Kajti medtem ko ni nespodobno, če  
izrazimo radost duše z vedrim nasmehom ... je za tistega, ki je  
dušo umiril ali je že dokazal svoje kreposti ali se ima v oblasti,  
neprimerno, da poviša glas v glasnem smehu in hripavem hrupu  
ter dovoli telesu, da se nenadzorovano trese.<sup>24</sup>

Poudariti je treba, da sveti Bazilij govori o smehu, ki je pretiran, onkraj meja samonadzora. V smislu grške filozofije bi to lahko kazalo, da je obilica smeha neetična, pomanjkanju smeha pa se moramo prav tako izogibati. Krepost je na sredini. Kakor je zapisal sveti Hieronim: »Dokler bivamo v tabernaklju tega telesa in smo obdani z njegovim občutljivim mesom, lahko svoja čustva in strasti le omejujemo in odmerjamo, ne moremo pa jih popolnoma odpraviti.«<sup>25</sup>

Glede na strogo naravo Evagrijevega nauka je v njem manj obsojanja smeha, kakor bi pričakovali. V svoji razpravi *O molitvi* priporoča solze, izogibanja smehu pa ne omenja. Ponovi sicer splošno trditev, da »nenadzorovan smeh uniči obvladan značaj«,<sup>26</sup> a to je opazka, omejena s pridevnikom »nenadzorovan«. In devicam piše: »Smeh je sramoten in biti brez sramu je nedostojno; vsak neumen človek se zaplete v take reči.«<sup>27</sup> In: »Tista, ki s smehom posluša moškega, ovija zanko okrog lastnega vratu.«<sup>28</sup> V teh primerih se zdi, da ima v mislih srečavanje med spoloma, pri katerem je smeh lahko prvina v zapeljevanju.

Evagrij je močno vplival na Janeza Kasijana, a tega ni nikoli omenil, saj se je bal, da bi se omadeževal z origenizmom. O smehu kot takem prav tako nima veliko povedati, a v svojem fenomenološkem opisu znamenj (*indicia*) ponižnosti ugotavlja, da se tisti, ki je ponižen, ne smeji rad.<sup>29</sup> Spet drugje omenja, da se situacij, ki sprožijo nespameten smeh, pogosto domislimo, ko bi radi molili.<sup>30</sup> To je splošno znana modrost, ki ni močno poudarjena. Na Učiteljevo pravilo je močno vplival Kasijan in številna načela življenja v samoti so bila prenesena v skupnostni okvir. Kasijan si zamišlja tiho skupnost, v kateri skoraj edino srečavanje poteka vertikalno – med učenci in učiteljem ali pa pod nadzorom diakonov. Ne vemo, ali je Učiteljevo pravilo sploh kdaj zaživel v praksi; težko si je zamišljati, da bi privabilo nove člane.

Kakor smo videli, je neizkušeni Benedikt nekaj teh odlomkov sprejel v svoje Pravilo. Ne vemo, koliko je ta strogost bledela, ko se je Benedikt sam počasi mehčal. Izkušnje kažejo, da je do tega prav lahko prišlo, a zgodnje poglavje je ostalo nespremenjeno.

Stoletja pozneje Smaragdus iz Saint-Mihiela ponovi običajno grajo smeha. Menih, ki se je vedno pripravljen smejeti, kaže lahkomišeln

um. Ker v srcu ne nosi strahu božjega, se vedno želi nezmerno in na ves glas smejati. Ne meni se za opozorilo apostola Jakoba, ki pravi: »Začutite svojo nesrečo, žalujte in jokajte; vaš smeh naj se spremeni v žalost in veselje v potrnost« ... Potemtakem je žalost za meniha primernejša od smeha, saj človek pride do radosti prek žalovanja ...<sup>31</sup>

Besede, polne smeha, jasno kažejo, da je menih bodisi nespameten in lahkomišeln ali pa v vsakem pogledu prazen.<sup>32</sup>

Prva vrlina, potrebna za pravo meniško življenje, je neka resnost, ki se ogiba nestanovitnosti in vsega, kar spodbija naravnost k zbranosti. Meniško življenje zaznamuje pričakovanje eshatološkega obrata: kar je zdaj žalost, bo v večnosti veselje.

Zato je za meniha primernejše imeti odrešujočo žalost kakor prazno veselje ... Menih se ne sme veliko smejati, temveč mora Gospodu služiti s skesanim in ponižnim srcem. Ne sme ljubiti glasnega smeha, torej smeha, ki bruhne na plano v glasnem krohotu in strese vse telo, saj bi ga drugi lahko imeli za norca ... Smeh je za človeka naraven in mu ga zato ne gre v celoti odrekati, ampak se mu moramo predati zadržano, pazljivo in spodobno, saj se mu, ker nam vlada narava, ne moremo povsem odpovedati.<sup>33</sup>

Smaragdus ne obsodi vsakršnega smeha na *aeterno clausuro*, kakor to storita Učitelj in sveti Benedikt, temveč priznava, da gre za nekaj spontanega, kar se zgodi neodvisno od volje. Obenem menihu svetuje, naj skrbi, da smeh ne prestopi razumnih meja.

Kakor je že bilo povedano, smeh človeku ni docela prepovedan, saj je edino bitje, ki ga je narava z njim obdarila; da pa se ognemo lahkomišelnosti, sta prepovedana prepogosto smejanje in gromek smeh.<sup>34</sup>

Bernard iz Clairvauxa (1090–1153) je bil mojster retorične spretnosti, še posebno pa se je izkazal v *captatio benevolentiae*, v sposobnosti, da si pridobi odobravanje tistega, ki ga nagovarja. Jean Leclercq mi je nekoč omenil, da si moramo Bernarda predstavljati nasmejanega celo ob njegovi največji strogosti. Svoj humor je dejansko imel za nekakšno razpoznavno znamenje. Nekoč, ko so mu ukradli osebni pečat, je napisal, da ga je zdaj mogoče prepoznati po njegovem šaljivem tonu (*maneries locutionis*).<sup>35</sup> Ko je po globokem teološkem razmisleku o ponižnosti praktično osvetlil svoj nauk s

predložitvijo komičnih skic menihov, ki jim manjka ponižnosti, je bil rezultat seveda zabaven, a njegovo sporočilo resno.<sup>36</sup> Enako velja za njegov portret klunijskega pretiravanja v *Apologiji*.<sup>37</sup> Njegov poudarek je jasen, toda z nezaslišanimi pretiravanji zmanjša grozeči učinek svojih komentarjev. Kljub temu bi marsikak bralec ob nasmihanju njegovim karikaturam čutil rahle vzgibe vesti. To imamo lahko za primer načela, da »košček sladkorja pomaga požreti zdravilo«.

Bernard je z veseljem igral tepčka, da je s tem uravnaval vpliv, ki ga je imel njegov ugled na spoznavanje sebe. Samega sebe ni hotel jemati preveč resno. V svojih bolj uradnih delih se zdi lahkega srca. Slovel je po besednih igrar, še posebno v pismih. Na glavo je obrnil celo Benediktovo *aeterno clausuro*, ko je trdil, da vzvišen pogovor ne sme biti izključen iz srečavanja med brati.<sup>38</sup> Bernard je zahteve življenja v skupnosti jemal resno in je od svojih menihov pričakoval, da bodo prijetni in bo z njimi lahko sobivati. Ne gre dvomiti, da je bilo v posvečenem samostanu v Clairvauxu mogoče slišati smeh.

Aelreda iz Rievaulxa si navadno predstavljamo kot neprivlačno osebo. On tudi priznava, da bo smeh obstajal, celo pred prihodom eshatološke radosti.

»Izak« razlagamo kot »smeh«, pomeni pa tisto, o čemer je Gospod govoril v evangelijih: »Blagor vam, ki zdaj jokate, kajti smejali se boste« (Lk 6,21). Ta smeh ne pomeni kvant in prostaških šal, temveč neko neizgovorljivo radost, ki jo bomo imeli [ko bomo] z Gospodom. Nekaj od te radosti moramo imeti tudi v tem življenju. Veseliti se moramo v zaupanju v Gospoda in v njegove obljube.<sup>39</sup>

Kateri trapistični opat ni bil znan po zabavi? V naših časih je to Thomas Merton, ki je imel o osnovnih samostanskih vrednotah močna prepričanja, v njegovi družbi pa je bilo vedno prijetno, saj je imel smisel za humor in je bil pripravljen smejati se samemu sebi.

Menihi in redovnice so navadno običajna človeška bitja, kar pomeni, da je sestavni del njihovega življenja humor. Celotno duhovno življenje ne izključuje nekaj veselja. Tako kakor sir Tony Belch vzklikne v Shakespearovi *Dvanajsti noči*: »Mar meniš, da zato, ker si kreposten, ne bo več pogač in piva?«<sup>40</sup> Zdi se, da je sveti Hieronim podobnega mnenja.

Človeški um ni vselej sposoben poseči po vzvišenem ter razmišljati o božjih in veličastnejših rečeh, tako kakor ne more neprestano premišljati nebeških stvari. Včasih se mora posvetiti telesnim nujnostim. Je čas za sprejemanje modrosti in za vztrajanje pri njej, je pa tudi čas za sprostitev od strmenja in vzpenjanja k modrosti, da lahko poskrbimo za telo in za tiste stvari, ki jih za življenje potrebujemo – razen za greh.<sup>41</sup>

Pri smehu je tako kakor pri vsem drugem prava vrlina, da najdemo srednjo pot med pretiravanjem in pomanjkanjem, a v mislih je dobro imeti izrek Thomasa Mora: »Žalosten svetnik je res žalosten svetnik.«<sup>42</sup>

Sprostitev, humor in smeh lahko povežejo člane skupnosti, lahko pa tudi vodijo v posmeh, osamitev, izključevanje in zavrnitev. Izražajo lahko površnost in izgubo idealov. Razumeti moramo, da se samostansko izročilo, ko obsoja smeh, nanaša na te odklone. Gre za zavračanje humorja, ki razčloveči, ne pa pristnega veselja.

### Opombe

<sup>1</sup> Klemen Aleksandrijski govori o človeku kot o *gelastikon zoon*: smejoča se žival; *Pedagog* II. 46, 2; *SChr* 108, 100.

<sup>2</sup> Pavel VI, *Quale saluto* II 46, 2; *SChr* 108, 100.

<sup>3</sup> Glej: Casey, »Saint Benedict's View of Order«, *Tjurunga* 72 (2007), 30–46.

<sup>4</sup> Očitno se je Sveti Benedikt zavedal, da bije izgubljeni boj, saj *scurrilitatis* umešča med dejavnosti, katerih izvajanje naj bi ob postu čim bolj omejili (49.7).

<sup>5</sup> Zdi se, da Hieronim opaža (Ep 130.13), da sta se bojda tako Katon Cenzor kot Mark Kras zasmejala le enkrat v življenju. V kontekstu tega pisma se je bržkone menil, da sta *scurrilitatis* in *lascivia* značilni za nižje razrede in zato nevredni plemenite gospe.

<sup>6</sup> Naslov ameriške televizijske oddaje, ki jo je v 50. letih vodil Art Linklater.

<sup>7</sup> Gregor Veliki *Dialogi* II 3.5: *ad locum dilectae solitudinis redit* (*SChr* 260, 142).

<sup>8</sup> Gregor Veliki *Dialogi* II 3.4; (*SChr* 260, 142).

<sup>9</sup> Če primerjamo BP 2 in BP 64, vidimo zelo jasno razliko, ki jo je v svetega Benedikta vpisalo sprejemanje bolj zmernih načel svetega Avgušтина.

<sup>10</sup> »To je zakon (*lex*), ki mu želiš služiti« (BP 58.10). Glej tudi epeksegetski roditeljski v 58.15: *lex regulae*.

<sup>11</sup> »Pravilo lahko, čeprav je daleč od tega, da bi bilo zapis daljnovidnega genialnega uma, nemara razumemo kot delovni dokument, ki se je sproti spreminjal z življenjskim izkustvom.« M. Casey, »*Quod Experimento Didicimus*: The Heuristic Wisdom of Saint Benedict«, *Tjurunga* 48 (1995), 3–22.

- <sup>12</sup> Glej Irenée Hausherr, *Penthos: The Doctrine of Compunction in the Christian East* (Kalamazoo: Cisterian Publications, 1982).
- <sup>13</sup> Ta odnos je dokumentiran v: Pedro Max Alexander, »La prihobición de la risa en la Regula Benedicti: Intento de explicación e interpretación«, *Regula Benedicti Studia* 5 (1977), 225–283.
- <sup>14</sup> Nestheros 5; Benedicta Ward [Trans.], *The Sayings of the Desert Fathers and Mothers: The Alphabetical Collection* (Kalamazoo: Cisterian Publications, 1975), 130.
- <sup>15</sup> John Chrysavgis, *In the Heart of the Desert: The Spirituality of the Desert Fathers and Mothers* (Bloomington: World Wisdom, 2003), 51.
- <sup>16</sup> John Wortley, *The Book of the Elders: Sayings of the Desert Fathers. The Systematic Collection* (Collegeville: Cisterian Publications, 2012); 3.3, str. 25. Glej Arsenius 41: »O njem so govorili, da je imel na prsih vdolbino, ki so jo izdolble solze, ko so mu ob ročnem delu vse življenje padale iz oči.« Ward, *Sayings*, 16.
- <sup>17</sup> Wortley, *The Book of the Elders* 3.29, str. 31.
- <sup>18</sup> Wortley, *The Book of the Elders*, 3.41, str. 34; = anonimno 139.
- <sup>19</sup> Wortley, *The Book of the Elders*, 3.51, str. 36; = anonimno 54.
- <sup>20</sup> Wortley, *The Book of the Elders*, 3.55, str. 37.
- <sup>21</sup> Hausherr, *Penthos*, 100.
- <sup>22</sup> Ward, *Sayings*, Anthony § 13; str. 3.
- <sup>23</sup> Basil the Great, *Shorter Rules*, 31. Prev. Anna M. Silvas.
- <sup>24</sup> Basil the Great, *Longer Rules* 17; Silvas, *Asketikon*, 208. *Bazilijevo pravilo* 8.26–37; Silvas, 97.
- <sup>25</sup> Ep 130.13; prev. W. H. Freemantle, NPNF 2.6; 268.
- <sup>26</sup> Evagrius of Pontus, *Exhortations to Monks* 1.10. Prev. v Robert E. Sinkewicz, *Evagrius of Pontus: The Greek Ascetic Corpus* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 218.
- <sup>27</sup> *Exhortations to a Virgin* 22, Sinkewicz, *Evagrius*, 133.
- <sup>28</sup> *Exhortations to a Virgin* 22, Sinkewicz, *Evagrius*, 134.
- <sup>29</sup> *Institutes*, IV 39,2, SChr 109, 180: *Decimus si non sit facilis et promptus in risu.*
- <sup>30</sup> *Conferences* IX, 3; SChr 54, 42.
- <sup>31</sup> Smaragdus of Saint-Mihiel, *Expositio in egulam S. Benedicti* CCCM VIII, 188; prev. David Barry, *Commentary on the Rule of Saint Benedict* (Kalamazoo: Cistercian Publications, 2007), 303.
- <sup>32</sup> CCCM VIII, 189; Barry, 303.
- <sup>33</sup> CCCM VIII, 134; Barry, 226–227.
- <sup>34</sup> CCCM VIII, 188; Barry 303.
- <sup>35</sup> Ep 402; SBOp VIII, 382.
- <sup>36</sup> Hum 28–56; SBOp III, 38–58.
- <sup>37</sup> Apo 16–30; SBOp 94–107.
- <sup>38</sup> Div 17.7; SBO Via, 155.
- <sup>39</sup> Aelred of Rievaulx, S. 158.14; CCCM 2c, 478–79. Glej pa tudi S. 103.8 (CCCM 2c, 94), kjer Aelred pravi: »Ne beremo, da se je Jezus kadar koli smejal.«
- <sup>40</sup> 2. dejanje, 3. prizor.
- <sup>41</sup> Saint Jerome, *Commentarius in Ecclesiasten*, PL 23, 1089C.
- <sup>42</sup> Citirano po: Frank J. Sheed, *Saints are not Sad* (London: Sheed and Ward, 1953).